
Projev rektora prof. Hampla u příležitosti oslav 663. výročí založení Univerzity Karlovy

---

Projev rektora prof. Hampla u příležitosti oslav 663. výročí založení Univerzity Karlovy

Spectabiles, Honorabiles (Excelence, Eminence,), Profesores et doctores, Cives academici, amici carissimi...

Je tomu letos 100 let, co filozofická fakulta německé větve pražské univerzity povolala na profesuru teoretické fyziky Alberta Einsteina. Fakulta si tehdy dvaatřicetiletého soukromého docenta, ještě nikoliv světově proslulého učenice, musila důrazně prosadit – vídeňské ministerstvo školství totiž preferovalo jiného, značně konzervativnějšího fyzika, který mj. odmítal uznat existenci atomů a molekul. Praha tak byla Einsteinova prvá univerzitní profesura. Mnoho se tu však neohrálo: jeho manželka se tu v ovzduší česko-německých napětí a sporů necítila dobře. Rychle rostoucí věhlas umožnil prudce stoupající hvězdě fyzikálních teorií po pouhých třech semestrech přechod na univerzitu v Curychu a krátce na to na vysoce prestižní Humboldtovu univerzitu v Berlíně. Einsteinovo působení v Praze ovšem zdaleka nebylo pouhou nevýznamnou epizodou: shromáždil tu kolem sebe a na dlouho inspiroval skupinu nadaných německých i českých žáků a přičinil se také o to, aby katedru po něm převzal a až do svého útěku na Harvard v temném roce 1938 vedl Philipp Frank, další velká postava středoevropské fyziky a matematiky (a mimochodem - také filozof).

Máme ale dnes jen vzpomínat světově slavných velikánů pražské univerzity minulých epoch nebo nám jejich osobnosti nabízejí inspiraci pro dnešek? Univerzita Karlova si musí být v předvečer očekávaného a žádoucího rozčleňování českých vysokých škol na „research universities“ a na jiné typy institucí dobře vědoma, jaké nároky jsou trvale spojeny s dosažením a udržením statutu excelence ve vědě a s ní související výuce. Pohled do historie může přitom řadu problémů vykreslit v jasnějších konturách, než jaké tušíme za mnohdy chaotickým děním naší přítomnosti.

Praha byla již v Einsteinově době školským a vědeckým centrem s celou řadou vysokých škol. Od rozdělení staré Karlo-Ferdinandovy univerzity na jazykově českou a německou větev v roce 1882 si tu konkurovaly dvě, strukturou i ambicemi rovnocenné, ale nespolupracující sesterské univerzity. Česká větev pražské univerzity rostla už v Einsteinově době daleko vyšším tempem než její německá konkurentka. Česká univerzita měla i podstatně stabilnější společenské zázemí a hrála patrně také o dost významnější politickou, kulturní a modernizační roli pro společnost českých zemí.

Pro český národ, nejen pro relativně úzkou skupinu akademických odborníků, mělo historicky nesmírný význam, že se tu o řadě podstatných vědeckých témat přednášelo a diskutovalo česky a že česká vědecká kultura dokázala zvládnout formulování náročných teoretických problémů v národním jazyce. Pro motivaci a kultivaci vědeckého dorostu stejně jako pro prestiž, zpřístupnění a zatraktivnění vědy v očích široké, tehdy o mnohá i odtažitá témata se zajímající české veřejnosti to bylo nedocenitelné.

Taková národní fixace měla ale i své zápory: Čeští univerzitní profesori – mnohdy odborně vynikající osobnosti - postrádali v celé řadě oborů ono bezpečné zázemí, ale stejně tak i nemilosrdnou konkurenci hranice neznajících sítí vědeckého světa. Anebo čeští, se sousedskou německou konkurencí málo komunikující, vědci museli tyto badatelské i publikační nebo také reprezentační vazby navazovat s ohledem na národně politická napětí přes německá akademická teritoria do dálky - např. do Francie či Velké Británie. Jejich účast v mezinárodním vědeckém publikačním rozhovoru tak nejednou byla méně výrazná než by nejspíš odpovídalo jejich odborné kompetenci a výkonům.

Tyto problémy menší, německo-židovská pražská Německá univerzita neměla. Naopak: byla vypjatě mezinárodní, tisíce pouty živě provázaná s vídeňským vědeckým centrem i s ostatními rakouskými a německými univerzitami, ale – jak nasvědčují studijní a badatelské cesty německého badatelského dorostu – velmi pevně spojená i s francouzskými, italskými, britskými a americkými univerzitami. Podíváme-li se na životopisy celé řady klíčových vědeckých osobností z tohoto – tehdy Einsteinova – pražského prostředí, vidíme, že již před I. světovou válkou bylo pokládáno za nutné, aby adepti profesur prošli řadu slavných evropských nebo i amerických laboratoří a výzkumných pracovišť. Tyto zkušenosti a po celý život pak pilně pěstované a badatelsky i publikačně vyživované, v mládí založené kontakty otevíraly vědcům dveře do nejzajímavějších vědeckých kruhů tehdejšího světa.

Na české straně hrála od počátku 20. století svoji roli i skutečnost, že na profesury UK byli povoláváni prakticky jen její vlastní pražští absolventi. Oproti tomu univerzity větších národů preferovaly výběr uchazečů, kteří se již osvědčili někde jinde. To také umožňovalo nastavovat laťku vědeckých nároků podstatně výše a podstatně to rozšiřovalo i okruh možných kandidátů na profesorské posty. Je proto symptomatické, že skutečně světové osobnosti se pak na UK objevovaly zejména v oněch oborech, kde intenzivní účast v mezinárodním výzkumném prostředí byla v podstatě nutnou podmínkou odborné existence. Platí to o egyptologovi Františku Lexovi, o klínopisci Bedřichu Hrozném stejně jako o fyzikálním chemikovi Jaroslavu Hejrovském, našem prvním nositeli Nobelovy ceny.

Vynikající české osobnosti se již tehdy dokázaly světově prosadit: Tomáš Masaryk, ostatně muž, jemuž byla Praha přelomu 19. a 20. století přece jen malá, nezískal proslulost až svým politickým angažmá, ale v podstatě naopak: mohl se za světové války úspěšně politicky uplatnit, protože byl obecně respektovanou vědeckou osobností, mezinárodně proslulým, celé spektrum věd propojujícím odborníkem na sociální i duchovní problémy minulosti i současnosti střední a východní Evropy. Nobelova cena se za to ovšem neudělovala.

Na druhé straně stojí příklad geniálního fyziologa a neurologa prof. Viléma Laufbergera, tvůrce teorie vzruchů a průkopníka molekulární biologie. Toho je možno vnímat nejen jako chloubu lékařských oborů naší *almae mater*, ale i jako varování: přesto, že byl za objev ferritinu z roku 1935 navržen v 50. letech na Nobelovu cenu, zůstal nakonec přece pouze hvězdou českého a nikoliv mezinárodního nebe. Vedle jistě mnohé ovlivňujících politických napětí časů Studené války se mu vymstilo, že své, pro mnoho oborů převratné práce publikoval pouze česky a že překlady jeho knih do světových jazyků začaly vycházet teprve až v 60. letech.

Univerzita Karlova má za cíl etablovat se v nadnárodním měřítku jako uznávaná research university. Klademe na sebe nárok, že navzdory všem domácím problémům s financováním, s neustálými změnami zákona a se správními reformami chceme - a to jako univerzita, nejen jako jednotlivci - proniknout do akademického klubu té absolutní špičky světové excelence. Musíme tedy také nastolit takové - kvalitou a náročností špičkově mezinárodní - prostředí právě tady doma, na našich fakultách. Jen tak si můžeme otevřít dveře k opětovnému dosažení na Nobelovu cenu nebo na vědecká ocenění podobné hodnoty, udělovaná v ne-nobelovských vědách. Devadesát let po udělení Nobelovy ceny profesoru Einsteinovi je možná na čase na takovou metu vážně pomýšlet.

Je samozřejmě nutno říci, že Univerzita Karlova, univerzální dědička tradic jak Alberta Einsteina a jeho pražských židovských kolegů, tak vědeckých škol Masarykova zázemí, patří již dnes svými vědeckými výkony k širší světové špičce. Naší ambicí je však - těmi nejlepšími z našich výkonů - proniknout až na vrchol. Jako výmluva a omluvenka, proč se nám to zatím nedaří, nemůže platit skutečnost, že nemalou část naší energie spotřebovuje boj s ministerskou byrokracií a že nikoliv nepodstatný díl naší vynalézavosti i pracovního času musíme upřít vědě a věnovat na to, jak kompenzovat stále hlubší vládní zářezy do našeho rozpočtu. Ideální podmínky ale neměli ani velikáni minulých dob - a přece se prosadili. Jak? Nad tím je třeba vážně uvažovat.

Jaké tedy jsou parametry dosažení světovosti? Především jistě pevné začlenění do mezinárodní univerzitní a vědecké sítě. UK má na 200 fungujících partnerství, to znamená snad na tisíc společných výukových a výzkumných programů s našimi kolegy po celé zeměkouli. Taková síť je mimořádná báze pro excelenci, měli bychom ale uvážit, zda ji také dokážeme relevantně využívat - pro výzkum, pro uplatnění našich vědeckých výsledků a ovšem i pro vědeckou výchovu mladé generace.

V letošním roce odcestoval desetitisíc student, resp. studentka UK na zahraniční pobyt v rámci Erasmu. UK každý rok vysílá více než pětinu všech českých stipendistů, který vyjíždějí v tomto programu do zahraničí a přijímá třetinu všech evropských studentů, kteří v jeho rámci přijedou do naší republiky. To je uspokojivé zjištění. Erasmus je ale jen počátkem nutného studentského vandru. A přiznejme si, že 10 000 výjezdů - jakkoliv to jako cifra vypadá impresivně - není za 13 let pro univerzitu s více než 50 000 studenty zase až tak mnoho. Jsme sice nejlepší v rámci českého zápecnictví, měli bychom ale být ještě lepší.

A hlavně: vědecká excelence se pomocí Erasmu dosáhnout nedá. Zde je třeba rozhybat daleko větší výměnu postdoků i mladých docentů než dnes. A nejde jen o semestr, ale o delší a koncepčnější pobyty a o účasti na zahraničních výzkumných projektech. Jistě, nemáme k tomu právě komfortní finanční bázi, na níž bychom takové výměny a delší pobytová stipendia podstatné části naší mladé vědecké generace mohli vybudovat. Přesto je třeba něco takového v našem nejvlastnějším zájmu nárokovat a pokusit se o to.

A co více: bylo by potřeba, aby pro takovéto delší a nákladnější, koncepčně založené výměny mladých vědců zhruba mezi 25 a 35 lety vznikl národní fond, z něž by bylo možno financovat nebo spolufinancovat i reciproční pobyty mladých zahraničních vědců u nás. Ti jsou přece pro naše pracoviště obdobně významní. Přinejmenším jako etalon našich vlastních kvalit. Kolik toho vlastně víme o invenčnosti mladé generace badatelů z našich partnerských univerzit? Jsou lepší než náš dorost? Jsou jiní? Jak a v čem? To jsou podstatné otázky a měli bychom se jimi vážně zabývat, jestli chceme uspět v jejich konkurenci příštích let.

Vědu ale nereprezentují a nevytvářejí jen vědci mladé generace - i když „first book“ a „second book“, jak ekvivalent disertací a habilitací v humanitních oborech nazývají Američané, nejednou bývá tím nejobjevnějším, neoriginálnějším a nejsamostatnějším dílem, které vědec předloží za svoji kariéru. Při - snižujícím se, ale stále ještě relativně vysokém - věkovém průměru naší univerzity musíme vycházet z toho, že tíhu vědecké, stejně jako pedagogické a organizační či byrokratické práce nadále nesou učitelé vyšší střední a starší generace. Tvůrčí zenit je v odlišných oborech situován různě - od třetí po sedmou dekádu života. Liší se podle toho, zda jsou nové horizonty poznání nacházeny spíše mladicky odvážným vykročením za hranice představitelného a nebo zúročením nakumulované vědecké zkušenosti a léty nastřádané empirické masy, kterou je starší vědec schopen promyslet s potřebným metodickým nadhledem.

Jak ale pomoci starším, etablovaným, ale kamenem byrokratické, organizační, ale i masou učitelské práce chrčeným kolegům, kteří na dobu habilitačního svého úsilí již jen s úsměvem vzpomínají? Již koncem 19. století platilo, že mnozí badatelé, kteří se s ohledem na vynikající výsledky dopracovali kateder, strávili zbytek produktivního života takřka bez kontaktu s výzkumem jako akademičtí úředníci, organizátoři, členové stovek komisí a lidé k smrti vyčerpaní objemem nutné výukové a zkušební dřiny. Ale právě tohle plýtvání si nemůžeme dovolit. Zkusme kreativně zapřemýšlet, jak ho eliminovat nebo alespoň jak ten hřích rutinní každodennosti omezit na nejnужnější minimum.

Promyslet bude nutno i způsob, jak čelit nárokům na vládním finančním mechanismem vyžadovanou, k nivelizaci výkonu ale svádějící, soustředěnost na kvantitu publikací a jak dokázat soustředit pozornost a síly na projekty, které

budou opravdu domyšleně vyzrálé, kompletní a konkluzivní, jedinečné a mezinárodně průlomové. Univerzitní hledání a odměňování nejlepších monografií a rektorská cena pro mimořádně zdařilé práce – jejímuž předání se budeme věnovat za malou chvíli - jsou tu jen jedním, byť snad významným nástrojem.

Za významné ale považuji i to, abychom se více zajímali o vědecké dění na naší univerzitě, abychom skvělým výkonům dopřáli kolegiální zájem a uznání a přátelsky jim pomáhali otvírat cestu do světa. Týmový a kolegiální duch je jedna z významných hodnot akademické obce, která sice tak úplně nesouzní s dnes v Čechách panujícím extrémním individualismem a pragmatickým egoismem, ale za to má v sobě cosi z tradic naší univerzity. Jsme obec těch, kdo se zajímají o moudrost, kdo spolu hovoří o věcech podstatných, byť snad někdy i trochu odtažitých. Chceme-li uspět, musíme o ten co nehlubší náhled do moudrosti usilovat společně – v naší i v mezinárodní akademické obci.

Q.B.F.F.F.E.